

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

ראשי פרקים

- א. אתרוג ישראלי – העם והארץ
- ב. ט"ו בשבט – יום ארץ ישראל
- ג. תפילה על אתרוג
- ד. אכילת אתרוג בט"ו בשבט

קיים קשר מיוחד בין יום ט"ו בשבט לבין האתרוג, הבא לידי ביטוי בשני מנהגים. אכילת מרקחת אתרוג, ותפילה לזכות באתרוג נאה:

"המנהג שהאתרוג שיצאנו בו ידי מצווה מטגנים אותו אחר סוכות ואוכלים אותו בט"ו בשבט"¹. מנהג זה קיים הן אצל החסידים והן אצל הספרדים².

"קיבלנו מרבותינו להתפלל בט"ו בשבט על אתרוג כשר יפה ומהודר שיזמין השי"ת בעת המצטרך למצווה..."³.

מה עניינו המיוחד של אתרוג דווקא בט"ו בשבט?

א. אתרוג ישראלי – העם והארץ

על האתרוג נאמר במשנה ביכורים ב, ו:

* עוד משחר ילדותי ראיתי את אמי שתחילי, מכינה מרקחת אתרוגים ומחלקת לכל המשפחה לרגל ט"ו בשבט כמנהג המובא לקמן. זה היה הניצוץ הראשון שהביאני לדיון בנושא. בעקבות זאת נכתב מאמר זה, והוא פורסם בעבר: "אתרוגי ט"ו בשבט", עלון שבות, 117 (ניסן תשמ"ז) עמ' 64-80. בספר זה, הורחב המאמר. יהיו דברי כאן לעילוי נשמת אחותי חנה (גידלי) ז"ל בת אאמו"ר חיים צבי הכהן יבל"א, מחנכת רבת פעלים, אשר סייעה לאמי תבל"א במנהג חביב זה באיסוף האתרוגים ממכרים רבים ובחלוקת המרקחה המוכנה. נלב"ע ג' מנחם אב תשס"ג. תנצב"ה.

1. ליקוטי מהרי"ח-סיגט מרמרוש חלק ג, עמ' קטו; הרב שלום מקאידינאו, משמרת שלום, חלק ב סימן מד אות ב.
2. הרב יצחק פלאג'י, רפואה וחיים פי"ב אות רמג: "האתרוג מרכיין אותו בדבש וסוקאר ומברכים עליו בליל ט"ו בשבט".
3. בני יששכר לחדש שבט מאמר ב, אות ב.

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

אתרוג שווה... ולירק בדרך אחד, שבשעת לקיטתו עישורו דברי רבן גמליאל.

הטעם לכך בגמ' בקידושין ג ע"א:

מה ירק דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו, אף אתרוג דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו.

אתרוג גדל על כל מים כירק, בניגוד לגורן ויקב הגדלים על רוב מים (ראש השנה יד ע"א). כך מפרש רש"י (ראש השנה שם):

רוב מים — הם מי גשמים שרוב זרעים גדלים על ידם. על כל מים — אף על השאובין שדולין ומשקין אותם תמיד כעניין שנאמר: (דברים יא, י) 'והשקית ברגלך כגן הירק', סתם גן ירק דרכו בהשקאה.

הפסוק, המופיע ברש"י שם, מוסבר בפירושו לדברים יא, י-יב כחלק מפרשה המדברת בשבח ארץ ישראל. שיבחה על הארץ הוא, שאין צורך בעמל האדם להשקאת שדותיו, אלא, הוא ישן על מיטתו, והקב"ה משקה את אדמתו. לעומתו הרמב"ן (שם) רואה באותה פרשה אזהרה, אם בני ישראל יחטאו ימנע מהם הגשם, שהרי ארץ ישראל תלויה תמיד בדרישת ה'.

אולם, ניתן להסביר את הפסוק על פי שניהם: זכו — הבטחה כרש"י, לא זכו, והתנהגו שלא כהלכה, אזהרה, כרמב"ן. אכן, כך נראית דעת הרשב"ם שם:

כי הארץ הזאת טובה מכל הארצות לשומרי מצוותיו ורעה מכל הארצות ללא שומרים, כי הארץ אשר אתה בא שמה איננה כארץ מצרים שאין צריכים למטר ובין טובים ובין חטאים, בטורח השקאת שדותיהם יש להם לחם. אבל ארץ ישראל, אם אתם שומרים המצוות עיני ה' אלוקיך בה מראשית השנה ועד אחריתה.

נראה, שאף להסבר הרמב"ן קיימת בפרשה זו נקודת שבח. הצורך התמידי בבקשת מים גורם לצורך תמידי בתפילה, וממילא קשר קבוע עם הקב"ה. כך מבואר בספרי חסידות בהסבר עונשו של הנחש, 'ועפר תאכל כל ימי חייד' (בראשית ג, יד). פרנסתו של הנחש תהיה מצוייה בכל מקום, ומתוך כך לא יצטרך לבקש מזונותיו מהקב"ה, ויהיה מנותק ממנו.

אתרוג זקוק ל'כל מים' — להשקאה מלאכותית, וממילא מצבו גרוע מאילנות אחרים. אין בו את זכות ההבטחה המיוחדת של גידול ללא עמל הקיימת לפי רש"י בשאר גידולי ארץ ישראל, ומאידך יש לו את הגריעותא הקיימת לרמב"ן, שהרי עדיין זקוק הוא לגשמים. אך זהו גופא מעלתו. אתרוג צריך תפילה מיוחדת על המים, וכתוצאה מכך נוצר גם קשר מיוחד עם הקב"ה.

הרב דב כהן

בעקבות דברי רבי אליעזר: "הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים" (תענית ב ע"ב), מדגיש הרב יצחק אבוהב, מנורת המאור, פרק שלישי אות קמה, את נטילת ארבעת המינים כהלל ושבח לד' שגידלם, וכבקשה לגשמי ברכה לצמיחה וגידול של כל הצריך לקיום העולם. ובהמשך (אות קמט) כותב מנורת המאור:

וגם כן רמזה תורה בשמות שקראה לאלו הארבעה מינין, להודיענו, כי לא צוה לקחתם לשמחת קלות ראש, אלא להודות בהם להקדוש ברוך הוא המצמיחם ומגדלם ולהורות לנו, שכל הנברא בעולם הכל מאתו ואל יבטח אדם בעשרו ובגבורתו ורב טובו, אבל ידע שכל הנבראים שבעולם אין גדולם וקיומם אלא בחסד הקדוש ברוך הוא ובמאמרו. ולזה רמזו, באמרם במדרש הנזכר: 'פרי עץ הדר', זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב ביה: 'הוד והדר לבשת' (תהלים קד, א); 'וכפת תמרים', זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב ביה: 'צדיק כתמר יפרח' (שם צב, יג); 'וענף עץ עבות', זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב ביה: 'והוא עמד בין ההדסים' (זכריה א, ח); 'וערבי נחל', זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב ביה: 'סלו לרכב בערבות' (תהלים סח, ה). וכן איתא בפסיקתא (כח): ולכונה זאת רמזו, באמרם בפרק לולב הגזול (סוכה לז ע"ב): אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מוליד ומביא למי שארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו. רוצה לומר, להודות לבוראו שברא כל זה לשמשו. ואמרינן נמי עלה: מוליד ומביא לעצר רוחות רעות, מעלה ומוריד לעצר טללים רעים. כל זה רומז, שהכונה לבקש מהא-ל יתברך על העתיד ולהודות לו על שעבר. ואל יחשב שום אדם שיכולה לבא ברכה וטובה והצלחה אלא על פי דבורו... וגם כן יש לנו להודות בכל דור ודור על כל הנסים והנפלאות שעושה עמנו וזוננו ומפרנסנו מטוב הארץ בהיותנו גולים בין העמים.

יש באתרוג גם מן הצד הלאומי, שהרי הוא אחד מארבעת המינים, והעיקרי שבהם מצד ענינו הרוחני ומתוך כך אינו נאגד עמם⁴. ארבעת המינים משולים במדרש (ויקרא רבה פרשה ל, יב) לארבעת סוגי האנשים באומה בעלי טעם ובעלי ריח, בעלי תורה ובעלי מעשים, המאוחדים יחדיו, אלו עם אלו. כמו כן, קשורים ארבעת המינים לחג הסוכות אשר "כל ישראל ראויים לישיב בסוכה

4. ראה: הראי"ה קוק, עץ הדר השלם, הקדמה – ראש עמיר, עמ' ו.

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

אחת" (סוכה כז ע"א). נראה אם כן, שהאתרוג מביע גם את אחדות כל חלקי האומה.

באופן כללי, לכל ארבעת המינים יש קשר מיוחד לארץ ישראל, ע"פ דברי הרמב"ם⁵, שאחד הטעמים מדוע נוטלים ארבעת המינים הללו דווקא, הוא משום היותם מצויים בשפע בארץ ישראל, והן מצד הקשר שבין סוכות לבין קדושת הארץ ושמחת פירותיה, עד שמעברים את השנה כדי שיחול חג סוכות בזמן אסיפת הפירות⁶.

קשר נוסף לארץ ישראל עולה בעקבות הספרי:

אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוץ לארץ היו מצוינים במצוות, שכשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים... הוא שירמיה אומר (לא, כ) 'הציבי לך ציונים', אלו המצוות שישראל מצוינים בהם. (דברים יא, יח).

ובעקבות דברי הרמב"ן (בראשית כו, ה; דברים יא, יח; ועוד):

יסוד קיום כל המצוות כולן מצד עניינן הפנימי והתכליתי הוא רק בארץ...

דברים אלו נאמרו אף לגבי מצוות שהן חובת הגוף. מוסיף הראי"ה קוק, בהקדמתו לעץ הדר, שהבריח התיכון, המחבר בין המצוות התלויות בארץ למצוות שהן חובת הגוף, הן אותן המצוות, שמצד אחד הן חובת הגוף, ומאידך, הן קשורות לארץ ישראל בתוכנן הגלוי. וממשיך הרב קוק: "המצווה המצויינה שכח הארץ הוא ניכר בה הרבה במצוות הגוף היא מצוות ארבעה המינים..." (עץ הדר השלם, ראש עמיר עמ' ה).

ארבעת המינים קשורים באופן מיוחד גם לבית המקדש, מצוותם מדאוריתא "במקדש שבעה ימים ובמדינה יום אחד, משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש" (משנה סוכה ג, יב).

וכן "אמר ר' אבהו אמר ר"א: 'כל נוטל לולב באגודו והדס בעבותו מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קורבן...' ⁷ (סוכה מה ע"א).

5. מורה נבוכים ג, מג.

6. ספרא ויקרא כג סימן קצב.

7. "מה טעם השוו החכמים מצות ארבעת המינים למזבח כפרה? רמז נאה יש כאן: אתרוג, לולב, הדס, ערבה — גימטריא של ארבעתם עולה אלף עשרים וארבעה. וכן במזבח היו אלף עשרים וארבע אמות מרובעות. כיצד? המזבח ארכו שלשים ושתים אמה, ורחבו שלשים ושתים. צא וחשוב: שלשים ושתים כפול שלשים ושתים — אלף עשרים

ב. ט"ו בשבט – יום ארץ ישראלי

יחסים מיוחדים אלו, הקיימים בין האתרוג לבין ארץ ישראל, המקדש ואיחוד עם ישראל, קיימים גם בט"ו בשבט.

הקשר בין ט"ו בשבט לארץ ישראל הוא שט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות כשהמשמעות העיקרית של דין זה היא לגבי מצוות התלויות בארץ (משנה ראש השנה א, א).

גם מימד לאומי קיים בחודש שבט. שנים עשר החודשים הם כנגד שנים עשר השבטים⁸. לפי הסדר המובא בשם האר"י ז"ל, השבט האחד עשר הוא שבט אשר (כעולה מסדר הדגלים, קורבנות הנשיאים ועוד) וכנגדו חודש שבט⁹.

המשכן נבנה ע"י בצלאל מיהודה ואהליאב מודן, המקדש ע"י שלמה מיהודה וחירם מנפתלי. המדרש מדגיש ששבטים אלו נמצאים בשני הקצוות של סולם החשיבות בעם ישראל¹⁰. נראה, שעומדת כאן כוונה לאיחוד עם ישראל כולו סביב המשכן, המקדש ובנייתם, ע"י שילובם של שבטים הנמצאים בשני הקצוות מצד מעמדם. במקביל מופיע במדרש. שבנותיו של אשר היו נשואות לכהנים גדולים ולמלכים הנמשחים בשמן זית¹¹. מסתבר, שנפתלי ודן עולים בחשיבות על אשר, שכן אשר היה הצעיר מבין בני השפחות והוא בן שפחת לאה, בעוד דן ונפתלי היו בני שפחת רחל, האהובה. אם כן, נישואי בנות אשר עם כהנים גדולים ומלכים היו מאחדים את השבטים השונים במעמדם ומהווים ביטוי עז לקשר בין כל חלקי האומה הישראלית.

בנחלת אשר מרובים הזיתים, וכן ציינוהו יעקב ומשה בברכתם¹². הזית הוא משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל¹³. שמן הזית משמש בבית

וארבעה. הרי שענינם של ארבעת המינים כענינו של מזבח הכפרה" (ספר התודעה, חג הסוכות מספר ענף יוסף בשם נחל קדומים).

8. טור שו"ע, הלכות ראש חודש, סימן תיז.

9. ע"ע בני יששכר חודש שבט, סוף מאמר א.

10. שמות רבה סוף פרשה מ.

11. בראשית רבה סוף פרשה עא, וסוף פרשה צט.

12. בברכת יעקב 'מאשר שמנה לחמו' (בראשית מט, כ) ובברכת משה 'וטובל בשמן רגלו' (דברים לג, כד).

13. הזית אף נתייחד בביטוי 'ארץ זית שמן'. המילה 'ארץ' חזרה פעם נוספת בהקשר לזית. ולכך השלכות הלכתיות. (הערת ר' רוני רדמן, עורך עלון שבות, שם פורסם המאמר בגירסה ראשונה – ראה בהקדמה להערות).

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

המקדש¹⁴ למנורה ולשמן המשחה, ועם ישראל נמשל לזית בכמה מקומות - "זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך" (ירמיהו יא, טז).¹⁵ יתרה מזאת, על עליה הזית שהביאה היונה לנח נאמר בגמ' בעירובין יח ע"ב:

רבנו של עולם יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין בידך, ואל יהיו מתוקין כדבש ותלויין ביד בשר ודם.

כאתרוג, גם הזית מביע רצון וצורך להסתמכות תמידית וקרובה לקב"ה, ואי הזדקקות לידי בשר ודם.¹⁶

ייתכן ורמז לדבר בתהילים קלג:

"שיר המעלות לדוד הנה מה טוב ומה נעים שבט אחים גם יחד (-איחוד כל חלקי האומה). כשמן הטוב על הראש¹⁷ יורד על הזקן זקן אהרון (-שמן שבא מאשר קשור לאהרון הכהן)... כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם ציווה ה' את הברכה..." (-קשר למקדש, לכהונה, לעם ולארץ).

זווית נוספת קיימת בחודש שבט: "ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חודש באחד לחודש... הואיל משה באר את התורה הזאת..." (דברים א, ג-ה).

משה החל לומר את ספר דברים בראש חודש שבט. ספר דברים הוא המקשר בין תורה שבכתב לבין תורה שבעל פה, (כגון שאפילו למאן דלא דרש סמוכין בעלמא במשנה תורה דריש).¹⁸

הזית, שכאמור לעיל מאפיין את שבט אשר המקביל לחודש שבט, קשור אף הוא לתורה: "הרואה שמן זית בחלום יצפה למאור תורה שנאמר 'ויקחו אליך שמן זית זך'"¹⁹ (ברכות נז ע"א). וכן: "ויאמר אלה שני בני היצהר העומדים על

14. המקדש כליו והעובדים בו נמשחו בשמן, וע"י כך נכנסו לקדושתם. בנוסף, בפרשת בהעלותך המנורה ניצבת כחונכת את המשכן כנגד קרבנות הנשיאים (ועיין ברש"י שם). כמו-כן בזכריה פרק ד, בנבואה שנאמרה לזרובבל על דבר הכהונה, מופיעה הכהונה בדמות מנורה. קשר זה בין המנורה, השמן והאור לבין המקדש נראה גם בחנוכה, כשחנכת המקדש מחדש הייתה דווקא באור ובשמן. מכל האמור לעיל נראה שקיים קשר חזק בין השמן למקדש, ואכמ"ל. (הערת ר' רוני רדמן).

15. עיין דברים ח, ה, עוד שמות רבה פרשה לו, ועוד.

16. "הרואה זיתים בחלום זוטרי פרי ורבי וקאי עיסקיה בזיתים" (ברכות נז ע"א). (העירני על כך הרב ד"ר נריה גוטל).

17. 'ראש' אותיות 'אשר', (העירני על כך ר' ראובן כהן).

18. עיין יבמות ד ע"א ובהגהות מהר"ב רנשבורג שם בשם הראב"ן, ושלא כתוס' ד"ה 'וכי מפני'. עיין עוד פרי צדיק לר"ח שבט אות ו, לט"ו בשבט אות ב, ועוד.

19. ואף רמז למקדש יש כאן — שמן המנורה.

הרב דב כהן

אדון כל הארץ" (זכריה ד, יד) ובראשית הפרק (שם ג) "ושנים זיתים עליה",
ודורשת הגמ' בסנהדרין כד ע"א:

'יצהר' — אמר ר' יצחק אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל
שנוחין (גירסת הב"ח שמשמנין) זה לזה בהלכה כשמן זית, 'ושנים
זיתים עליה' אלו תלמידי חכמים שבבל שמרורין זה לזה בהלכה
כזית.²⁰

הרב יצחק לוי מברדיטשב, קדושת לוי (בליקוטים) כתב:

מחמשה עשר בשבט עד ר"ח ניסן כאשר היה מקדשים ע"פ
הראיה מ"ה ימים, וכן מחמשה עשר באב עד ר"ה מ"ה ימים.
הכלל כי ר"א ור"י חד סבר בניסן נברא עולם וחד סבר בתשרי
נברא עולם. והנה התוספות בר"ה (כז ע"א ד"ה כמאן) מפרש
האדם נברא בכ"ה באלול ונמצא מט"ו באב עד כ"ה אלול
ארבעים יום נגר יצירת הולד. וכן למ"ד בניסן נברא עולם, האדם
נברא בכ"ה באדר. נמצא מט"ו בשבט עד כ"ה אדר ארבעים יום
נגד יצירת הולד. ובאמת אנן פסקינן כשני המ"ד וזה שאנו עושין
יומא דפגרא בט"ו באב וט"ו בשבט. ונמצא ט"ו בשבט הוא הכנה
לפסח ופסח הוא הכנה למתן תורה. נמצא ט"ו בשבט הוא הכנה
למתן תורה. והא ראייה גם כן שהתורה ניתנה בסיון ומשרע"ה
אמר משנה תורה בשבט ככתוב בעשתי עשר חודש, הרי ראי'
שחודש שבט הוא הכנה למתן תורה.²¹

בעקבות מספר ספרי חסידות (בני יששכר, פרי צדיק וספר הזכות) מסכם הרב
אליהו כי טוב, ספר התודעה, חדש שבט:

לכן אמרו חכמים האחרונים, משול אחד בשבט כיום מתן תורה.
בששי בסיון נתנה תורה לישראל ואותו היום מסוגל לקבלת עול
תורה ומצוות, בכל שנה, אף באחד בשבט נפתחים בלבות ישראל
מעינות חדשים של תורה, כיון שבו ביום נתן לישראל משנה

20. הקשר בין תורה לשמן בא לידי ביטוי גם בדרשת חז"ל על פסוק 'וחובל עול מפני שמן',
עולו של סנחריב נשבר בזכות השמן שדלק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בזמן חזקיהו
(סנהדרין צד ע"א). כמו-כן, אפשר למצוא קשר זה בעובדה שמנחת חוטא קרבה ללא
שמן, כי היא מנחת קנאות מזכרת עוון, מכאן שהשמן והחטא הם דברים הפוכים. (הערת
ר' רוני רדמן). עיין עוד בבני יששכר חודש שבט, מאמר א, שהאריך בקשר שבין מזל
חודש שבט, דלי, לבין התורה והקשר שבין השמן לבין חכמה המשרתת את התורה.
21. וע"ע ספר אוהב ישראל (ראש חדש שבט וט"ו בו) הדן בעניין על דרך הנסתר.

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

תורה, וכל הימים האלה שבין אחד בשבט לז' באדר, מסוגלים לזכות בהם לכח התחדשות בעסק התורה והמצוה.

על האתרוג, נאמר בגמ' שבת פח ע"א: "למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך מה תפוח זה פריו קודם לעליו, אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע". ובתוס' שם ד"ה פריו: "הקשה ר"ת... ומפרש דתפוח היינו אתרוג — 'וריה אפיך כתפוחים' (שיר השירים ז, ט) מתרגמין כריחא דאתרוגא". נראה, שקיים קשר גם בין האתרוג לבין קבלת התורה.

קשר נוסף, 'אתרוג' בגימטריה (עם הכולל) — 'תורה' (עיין משמרת שלום). וכך כתב הראי"ה קוק:

ומה נעים הרמז במספר 'אתרוג' המצטרף עם שלושת המינים לתרי"ג, ככל מצוות כולן, 'מצוות ה' דא אתרוג'²² (זוהר חדש כי תשא נד, ב) המעורר את הרעיון על יקרת ערך כללותו הנפלאה (ועיין תולעת יעקב, פרק סוד ד' מינים ד"ה כתיב) אע"פ שלמעשה כולם מעכבים זה את זה (ועץ הדר השלם, ראש עמיר עמ' ו).

אף הידיעה ש"פרי עץ הדר" הוא האתרוג, באה מתוך שילוב תורה שבכתב ותורה שבעל פה, מתוך שיש בידנו פירוש מקובל מפי משה רבנו ובגמ' חפשו רמז לדבר בכתוב²³.

מסופר בברייתא בסוכה מח ע"ב שכשכהן צדוקי, אשר אינו מאמין בקבלת תושבע"פ, ניסך את המים על רגליו רגמוהו כל העם באתרוגיהם, ונתפרש הדבר כמין חומר — זרקו את האתרוגים בפניו, אם אין אתה מאמין בתושבע"פ, מנין לך מצות אתרוג? (מעיינות ב' עמ' 79)²⁴.

מעניינת ההשוואה הנאמרת במדרש ויקרא רבה פרשה ל פסקה יא:

ד"א 'פרי עץ הדר' זו סנהדרי גדולה של ישראל שהידרם הקב"ה בשיבה טובה שנאמר (ויקרא יט) מפני שיבה תקום. 'כפות תמרים' אלו תלמידי חכמים שכופין את עצמן ללמוד תורה אלו

22. ספרהתודעה (בפרק לחג הסוכות) מביא מספר הרוקח: "שקולה מצות לולב למי שמקימה כהלכתה, כאילו קיים כל התורה כולה מראש ועד סוף, וכאילו עשה כל תרי"ג מצוות. והיכן זה רמוז? בתורה רמוז התורה מתחילה באות ב' ומסתימת באות ל'. הנביאים מתחילים באות ו' וסוף כל הכתובים, אות ל'. הרי אותיות לולב שבהן מתחילים ובהן מסתימים כל עשרים וארבעה כתבי קדש".

23. עיין רמב"ם, הקדמה לפירוש המשניות, וראה עוד במדרש ויקרא רבה ל, טו.

24. עיין הרב ישעיהו הדרי, שבת ומועד בשביעית, כפר דרום: מכון התורה והארץ (תש"ס), כרך ב עמ' 243.

הרב דב כהן

מאלו. 'וענף עץ עבות' אלו שלשה שורות של תלמידים שיושבין לפניהם. 'וערבי נחל' אלו שני סופרים של דיין שעומדים לפניהם וכותבין דברי המזכים ודברי המחייבין.

כתב השפת אמת, דברים, הושענא רבה ושמיני עצרת (שנת תרמ"ז):

...ובודאי יש לכל המינים חלק ושורש בתורה, דיש תורה ומצוות חוקים ומשפטים והם ה-ד' חילוקים, כי התורה עיקרו הטעם, ומצוות בחינת הריח, ומשפטים טעם וריח, וחוקים רמז לערבה. ואלו המינים ממש נמצאו בבני ישראל שהוא בחינת תושבע"פ שיש גם כן תקנות וסייגים מכל אלה המינים, ונמצא מנהג ישראל תורה... והד' עניינים שנרמזו בפסוק "ד' מסיני בא... משעיר... מרבבות קודש" (דברים לג, ב) בוודאי רומז גם כן על ד' מינים הנזכרים לעיל, תורה ומצוות חוקים ומשפטים והם ארבעת הפירושים, פרד"ס שבתורה.

לאור כל האמור לעיל, ט"ו בשבט, היום המרכזי בחדש שבט, חודש שיש בו קשר מיוחד לתורה, למקדש, לעם ישראל, לארץ ישראל ולנושאי פרנסה מיוחדים המצביעים על קשר קרוב לקב"ה, קשור הוא לאתרוג, שגם בו מוצאים אנו עניינים מיוחדים אלו.

ג. תפילה על אתרוג

אדם זוכה באתרוג לפי מדרגתו הרוחנית²⁵. לפיכך דווקא בט"ו בשבט, שיש בו פנים רבות כל-כך, נראה, שמיוחד הוא לתיקון דברים אלו, לתפילה על אתרוג. כך כתב הרב יששכר מדינוב, בני יששכר, חדש שבט מאמר ב אות ב:

'ראש השנה לאילן' לא אמר לאילנות' כמו באינד (-למלכים', 'לרגלים', בלשון רבים) יש לרמז מה שקיבלנו מרבותינו להתפלל בט"ו בשבט על אתרוג כשר, יפה ומהודר, שיזמין השי"ת בעת המצטרך למצווה, כי הנה זהו היום אשר עולה השרף באילנות והוא כפי הזכות של כל אחד מישראל. הנה מה טוב ומה נעים שיתפלל האדם ביום ההוא ראשית יסוד הצמיחה שיזדמן לו השי"ת לעת המצטרך את ה'פרי עץ הדר'. והנה תפילתו תעשה

25. ואולי רמז לכך: "הרואה אתרוג בחלום הדור הוא לפני קונו... הרואה לולב בחלום אין לו אלא לב אחד לאביו שבשמים" (ברכות נז ע"א). (העירני על כך הרב ד"ר נריה גוטל).

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

פירות, וזה שרמז התנא באמרו לשון יחיד לאילן להורות על האילן המיוחד המבואר בתורה למצווה.

התפילה על אתרוג נזכרת במספר מקומות בכתבי רבי נחמן מברסלב. כך בספר שיחות מוהר"ן אות פז:

לפי בחינת הימים נוראים ראוי שיהיה לנו אתרוג נאה. כי אמרי אנשי: 'כל נער יש לו אשה נאה'. והאתרוג הוא בחינת אשה, כמו שכתוב בזהר (תקונים יג, כא) שהאתרוג הוא בחינת "כולך יפה רעייתי ומום אין בדך" (שיר השירים ד, ז). ובימים נוראים ישראל הם בבחינת נער, כי אזי הם בבחינת: "והנה נער בוכה" (שמות ב, ו), מיד: "ותחמל עליו" כמו שכתוב בתקונים (תקון יא), ועל כן ראוי שיהיה לישראל אתרוג נאה כנ"ל. ומי שבוכה ביותר ונכנס ביותר בבחינת "נער בוכה" ראוי שיהיה לו אתרוג נאה ביותר כנ"ל.

ושוב בספר שיחות מוהר"ן אות קכה:

בחג הסוכות תק"ע, אז אמר מענין האתרוג. שלפי בחינת הימים נוראים ראוי שיהיה לנו אתרוג נאה. ועיי"ש שבאותה שנה לא השיגו אתרוגים ורק בערב סוכות השיגו וגם לקהלת בראסלב בא אתרוג מהודר מאד ליד רבנו, זכר צדיק לברכה. והיה שמחה גדולה מאד לרבנו זכרונו לברכה ואמר להביא לו כלי זמר מגדל השמחה. ושלשה ימים רצופים היה לו חיות גדול מן האתרוג. והיה בריא כל אותן השלשה ימים ולא היה מרגיש כלל החולאת הקשה שהיה לו מגדל השמחה שהיה לו מן האתרוג. וגם אחר סוכות ספר הרבה מן האתרוג ואמר שאין אנו יודעים כלל גדל יקרת מעלת מצות אתרוג. והרי אנו רואין שישראל מפזרים ממון הרבה בשביל מצוה זו, יותר מעל שאר מצוות ובודאי לא על חנם הוא. מסתמא מצוה זו הוא יקרה מאד מאד אשר אין לשער רק שאין אנו יודעין גדל מעלתה. אפשר אם היו יודעין גדל מעלת מצוה זו היו עושים מה שהיו עושים בשביל מצוה זו כי ישראל עם קדוש הם חכמים וקשה להטעותם. ובודאי כשהם מפזרים ממון הרבה בשביל מצוה זו לא לחנם הוא. ועוד האריך בספור זה והפליג מאד במעלת מצות אתרוג.

ובספר 'לקוטי עצות' ערך מועדי ה' סוכות:

ט. על ידי הבכיה שבוכין בימים נוראים, על ידי זה זוכין לאתרוג נאה, ומי שבוכה ביותר ראוי שיהיה לו אתרוג נאה ביותר.

הרב דב כהן

י. הדור האתרוג נמשך מהצדיק האמת שהוא הראש בית של כל העולם כולו. על כן על ידי אתרוג נאה ומהודר זוכין להתקרב אליו ולהכלל בו, ועל ידי זה נפתחין עיניו וכו' [עין צדיק]. וכן להפך, על ידי התקרבות לצדיקי אמת זוכין לאתרוג מהודר ולקיים מצות אתרוג, היקרה וחשובה מאד, בשלמות (ח"ב, סז. ד"ה ודע).

יא. צריך לבקש מאד מאד אחר אתרוג מהודר, ולבכות הרבה בראש השנה ויום כפור, שיזכה לאתרוג נאה, כנזכר לעיל, כי אין אנו יודעים כלל מעלת ויקרת מצות אתרוג, ואי אפשר לנו לשער במח כלל גדל יקרת קדושת מצוה זאת. ועל ידי זה יזכה לקרב בנין בית מקדשנו ותפארתנו במהרה בימינו אמן, כן יהי רצון.

גם בדברי הרב שמואל בורשטיין, האדמו"ר מסוכטשוב, שם משמואל, סוכות (שנת תרע"ח) עמ' קכג:

ושמענו על הקדושים בדור שלפנינו, שלא רצו לקנות אתרוג עד אחר יום הכיפורים באומרים באומרם שלפי מסת התפילה כן מזדמן להם אתרוג נקי, ובדמעותיהן מדיחין את הכתמים מן האתרוג שלהם, ויש שהיה כוחם יפה ולקחו אתרוג צרור כמו שבא ממרחקים ולא ראו אותו ולא פתחו אותו כלל עד יום א' סוכות, שפתחו אותו למצווה, והיה נמצא תמיד הדר ומהודר.

האילן המיוחד, המופיע במשנה, מזכיר לנו את העץ המיוחד, עץ הדעת. כך בבראשית רבה טו, ו:

מה היה האילן שאכל ממנו אדם וחווה... ר' אבא דעכו אמר אתרוג היה, הדא הוא דכתיב (בראשית ג, ו) 'ותרא האישה כי טוב העץ למאכל'²⁶. אמרת צא וראה איזהו שעצו נאכל כפריו ואין אתה מוצא אלא אתרוג'²⁷.

יתכן, שדווקא האתרוג, שהוא היחיד שנברא כפי שתוכנן העולם מעיקרו — 'עץ פרי עושה פרי' טעם העץ כטעם הפרי (בראשית רבה ה, ט), דווקא בו חטא אדם הראשון ונפל ממדרגתו, ואולי

26. ועיין בעל הטורים על הפסוק "ואת כל העץ אשר בו פרי עץ" (בראשית א, כט): "פרי עץ — ב' במסורת. אשר בו פרי עץ. פרי עץ הדר וויקרא כג, מו). רמז למ"ד (ב"ר טו, ח) אילן שאכל ממנו אדם הראשון אתרוג היה".

27. מעניין שהמקשר בין האתרוג לעץ הדעת הוא ר' אבא דעכו, שמסתבר שהיה חובב ארץ ישראל גדול שהרי הוא היה מנשק כפי דעכו (כתובות קיב ע"א) והוא אשר ראה את הקץ המגולה בצמיחת פירות א"י (סנהדרין צח ע"א).

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

סמל יש בדבר למצב הירידה שהיה קיים לאחר חטא האדמה. הרמב"ן,²⁸ רבנו בחיי²⁹ ועוד³⁰ מסבירים על דרך הנסתר שטעם נטילת האתרוג ושאר המינים הינו כתיקון לחטא אכילת עץ הדעת. יתכן שבתפילה על האתרוג יש גם, אולי, מעין תפילה על העתיד לבוא מתוך ציפייה לשוב למצב הקודם לחטא אדם הראשון ולחטא האדמה, לאותו עולם שעלה במחשבה תחילה, עולם שבו טעם העץ כטעם הפרי.

ד. אכילת אתרוג בט"ו בשבט

אף באכילת האתרוג אפשר שיש רמז לכך³¹. כך כתב במי השילוח, פרשת בראשית:

'ויצוו ד' אלוקים את האדם לאמור מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל' לעתיד כשיתוקן חטא אדם הראשון אז יהיה צירוף הפסוקים: 'מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב', ואחר-כך, 'ורע לא תאכל' היינו, שהטוב באילן יאכל רק הרע לא יאכל, והש"י יברר כי לא אכל, רק הטוב, והחטא לא היה רק לפי דעתו כקליפות השום ולא יותר.

ומכאן קשר נוסף בין חודש שבט לסוכות, לפי דברי הפסיקתא זוטרתיא (פר' בא, פרשה כד), עשרת המכות (או לפחות שלשת האחרונות שהם כנגד שלשת הראשונות, ועיין שמות רבה, ט) התחילו בשבט. אם כן תהליך יציאת מצרים החל בחודש שבט וסיומו לעתיד לבוא כשמצרים יבואו בחג הסוכות להשתחוות לד' (זכריה יד). הבנה זו הרואה את חודש שבט כתחילת תהליך המסתיים בסוכות, עולה גם מן העובדה שט"ו בשבט הוא היום בו עלה העולם במחשבה (בא' ניסן נברא האדם, בכ"ה באדר החלה הבריאה וארבעים יום קודם לכן כשעלה העולם במחשבה היה זה ביום ט"ו בשבט) בצורתו

28. ויקרא כג, מ.

29. ויקרא כב, כז ושם כג, לט-מ. וע"ע בדבריו בראשית ג, ו.

30. כגון קונטרס עמלה של תורה (אות ו ד"ה ובתרגום) וע"ע לקמן בדברי תפארת שלמה.

31. עיין ילקוט שמעוני פרשת בחוקותי רמז תרעב: "ועץ השדה יתן פרי' לא כדרך שעושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון... ומנין שאף העץ עתיד (להיות) מאכל... מה פרי מאכל אף העץ עתיד להיות מאכל". על אכילת אתרוגים בט"ו בשבט, ראה: הרב שמואל זעפרני, "מרקחת אתרוגים הברכה, הקדימה, ברכת שהחיינו", אעירה שחר, עמ' צח-קיב.

הרב דב כהן

האידיאלית, ובחג הסוכות עתידה להתקיים נבואת זכריה: "והיה ד' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד"³².

אכילת האתרוג יש בה מעין אכילת עץ הדעת, אך בצורתה המתוקנת והמתקנת למפרע, את חטא אדם הראשון.

הרב שלמה מרדומסק, תפארת שלמה מועדים — לחג הסוכות, כתב:

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכו' (ויקרא כג, מ). יש לרמז בכתוב הזה בכונת הענין הכתוב ביום הראשון. דהנה נאמר זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום הראשון כי אע"פ (ויקרא רבה כט, א) שביום כ"ה באלול נברא העולם אומרים בר"ה זה היום תחלת מעשיך כי (שם) האדם נברא בר"ה והכל נברא עבור האדם. אך הנה (ישעיהו מג, כג) אביך הראשון חטא ולא נשלם אז כונת הבריאה שהיתה מתחלה עליו ולכך מני אז והלאה כל העבודות הוא לתקן חטא אדה"ר כידוע והוא בחי' תיקון אדם העליון כידוע לי"ח. והנה גם מצות ארבעה מינים האלו סובבים לתיקון ההוא ואתרוג הוא כמ"ד (ב"ר טו, ח) עץ שאכל אדה"ר אתרוג היה. וז"ש בגמ' (סוכה מו ע"ב) הפריש ז' אתרוגים לז' ימים כל אחד יוצא בה ואוכל לאלתר כי כשיצא בו ידי חובת המצוה בזה נעשה התיקון אדה"ר ולכך שרי לאכלו אח"כ ועוד באכילה ההיא יתקן האכילה של אדה"ר. והנה ידוע כי כל המצות המינים הללו רומזים ומכוונים למדות העליונות בסודות גבוהים ונעלמים מאד מאד. אך בכל זה הכוונה הפשוטה צריך האם לכוון במה שאומר אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב. כי לולב הוא הגבוה במינו כי הוא רמוז ליסוד והוא עולה עד הדעת ואומרים אק"ב וצונו על נטילת לולב להיות נמשך אליו קדושה בבחי' היסוד מכאן והלאה ויתקן א"ע בבחי' הדעת להיות עובד ד' בדעת שלימה ומחשבה טהורה לתיקון הכבוד והאדם העליון. וז"ש ולקחתם לכם תקחו לכם לתקן הכבוד והאדם העליון ביום הראשון מה שנפגם בחטא אדה"ר. וזהו הנקרא יום הראשון של הבריאה כמ"ש זכרון ליום הראשון תראו במצות האלו לתקן יום הראשון ההוא שנפגם בפרי עץ הדר. האתרוג שאכל אדה"ר ובלולב תיקון הדעת ויסוד. ובהדס וערבה בחי'

32. עיין גם שיעורו של הרב שבתאי רפפורט, דף קשר — ט"ו בשבט, ישיבת הר עציון אלון שבות, 31 (תשמ"ז). (הערת ר' רוני רדמן).

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

שאר המדות ובזה (ויקרא כג, מ) ושמחתם לפני ד' אלהיכם שבעת ימים פי' כי אז בשעת הבריאה לא נשלמו שבעת ימי הבנין בהשמחה כי ביום וא"ו חטא אדה"ר אבל כשיתקן חטא אדה"ר אז יגמרו כל השבעת ימים בשמחה לפני הש"י. וזהו ושמחתם לפני ד' אלהיכם שבעת ימים תיקון כל שבעת ימי הבריאה כנ"ל.

...האמנם כי מב' בזוה"ק והאר"י ז"ל כי ענין פרי עץ הדר רמז ליסוד והנה אצל אדה"ר נאמר (בראשית ג, יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך שהוא רמוז על נוקבא דסט"א שהם ב' ד"ר ד"ר ובקדושה התרין נוקבין הם לדור ודור הללויה. וז"ש בתיקון הגאולה (שמות ג, טו) זה שמי לעולם וזה זכרי לד"ר ד"ר כתיב חסר הרמז על ביטול של הסט"א ד"ר ד"ר כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ וימלוד ד' אלהיך ציון לד"ור ודו"ר (תהלים קמו, י), והנה כאשר האתרוג הוא תיקון פגם אדה"ר לכך הוא נקרא פרי עץ הדר כי הוא בחי' היסוד שלשם ישוב הכל אל תיקונו וזה לשון הדר לשון החזרה וכן (שם קמט, ט) הדר הוא לכל חסידיו ע"י החסידים יחזור הכל אל תיקונו. וזה בתיקון היסוד שנקרא הדר וזה רמוז פרי עץ הדר שיחזור פגם עץ הדעת וזה הי' ענין דור המדבר דור דעה נגד הקליפה דור הרע. וזה הימן ודרד"ע. והנה זהו ע"י מצות אתרוג והסוכה אור פנימי ואור מקיף נעשה התיקון לדור ודור לבטל קליפות ד"ר ד"ר שיהי' הגאולה במהרה ומדר דר תצמיח לך קרן ישועה במהרה.

יש לציין את מה שמובא שאילו אדם הראשון היה ממתין לשבת, היה רשאי כבר אז באותה שבת בראשית לאכול מעץ הדעת וחטאו היה שאכל קודם זמנו! כך לדוגמה כתב בבאר מים חיים (לבראשית פרק ג, וע"ע דבריו שם לפרק ב):

...עץ הדעת בעצמו הנה הוא כולו קודש ועומד במקום הקודש ואילו היה אדם הראשון ממתין עד שבת קודש היה מקדש על היין ואז היה מצווה לאכול דוקא כי כל בחינתו הוא כתרונם האונקלוס דאכלין פירוהי חכמין בין טוב לביש כלומר שנתהוה מאתו ידיעה באדם לדעת בחינת הטוב ובחינת הרע. וידעו אשר רק לזה נברא האדם שיהא יודע בטוב וברע ויבחר בטוב וימאס ברע. ואיך יכול להיות אשר לולא הנחש לא היה האדם אוכל מעץ הדעת ולמה זה נברא ועל מה בא לעולם אם לא ידע כלל משום רע בעולם והרי הוא כמלאך א-להים וכבר ברא ה' מלאכים בשמי השמים לרוב עד אין מספר. ועיקר בריאת האדם

הרב דב כהן

היה לידע ברע ובטוב ויבחר בחיים. ונמצא ודאי שהיה מוכרח לאכול מעץ הדעת. אך פגה אכל שלא בזמנו עד אשר לא קידש היום ולא נתקדש בקדושת שבת ולא היה בכוחו להתחזק עצמו בה' אחר שנתודע לו בין רע ובין טוב, לברור האוכל מתוך הפסולת לכוף הרע תחת רשות הטוב. אדרבה נתפס חלילה במחשבת עבודה זרה כמאמר חז"ל. ובזה, המחשבה כמעשה (קידושין מ ע"ב), והוצרך למיתה, לטובתו כי נפסלה גוייתו מעלות בהררי קודש כמאז כידוע.

בחסידות האריכו, בעקבות דברי ספר יצירה "המליך אות צ' בלעיטה... וצר בהם דלי בעולם ושבת בשנה וקורקבן בנפש", שזמן חודש שבת מיוחד להכניס קדושה באכילה, כמו שאמר הכתוב 'צדיק אוכל לשובע נפשו'. השם משמואל מקשר זאת לשבת אשר (השבט שכנגדו חדש שבט) ולשמן, שכשם שבזית יש עניין של התהפכות, שהרי זית מבטא שכחה לעומת שמן זית המבטא חכמה, כדלעיל. כך גם חודש שבת הוא הזמן להתהפכות עניין האכילה משורש החטא לתחילת הקדושה. בפרי צדיק לחודש שבת האריך בנושא זה אודות חודש שבת כזמן הכנסת הקדושה באכילה, ותיקון זוהמת הנחש שבאה ע"י האכילה, ותיקון זה בא ע"י אור תושבע"פ, שכן, לדעתו, ימי חודש שבת הם ימי סליחות השובבי"ם זמן מיוחד לתיקון האכילה ופגם הברית. ומסיים הפרי צדיק:

וכן בחודש הזה, שהעסק לתקן האכילה שיהיה בקדושה, בט"ו בשבת ראש השנה לאילן, והיינו שכשנזכר לתקן האכילה שיהיה בקדושה ואז יתרפאו גם האילנות כמו שהיה קודם קלקול אדם הראשון, (כמ"ש בבראשית רבה פר' י"ב) ולכן אוכלים מפרי האילן ומברכים עליהם, לתקן אכילת הפירות שיהיה בקדושה, וכן יהי רצון שנזכה לתקן האכילה שיהיה בקדושה ולתקן כל פגם הראשון...

ביחס ל"טעם העץ כטעם הפרי" כתב הראי"ה קוק, אורות התשובה ו, ז:

בתחילת הבריאה ראוי היה טעם העץ להיות גם הוא כטעם פריו. כל האמצעים המחזיקים איזו מגמה רוחנית גבוהה כללית ראויים היו להיות מוחשים בחוש נשמתי באותו הגובה והנועם שעצם המגמה מורגשת בו כשאנו מציירים אותה, אבל טבע הארץ, התנוצצות החיים, ולאות הרוחניות כשהיא נסגרת במסגר הגופניות, גרם שרק טעמו של הפרי של המגמה האחרונה, האידאל הראשי, מורגש הוא בנועמו והדרו, אבל העצים הנושאים עליהם את הפרי, עם כל נחיצותם לגידול הפרי, נתעבו ונתגשמו ואיבדו את טעמם. זהו חטא הארץ שבעבורו נתקללה

תפילה על אתרוג ואכילתו בט"ו בשבט

כשנתקלל גם האדם על חטאו. וכל פגם סופו לתיקון. על-כן מובטחים אנו בברור שיבואו ימים שתשוב הבריאה לקדמותה, וטעם העץ יהיה כטעם הפרי, כי תשוב הארץ מחטאה וארחות החיים המעשיים לא יהיו גורמים לחוץ בעד הנעם של האור האידאלי, הנתמך בדרכו על ידי אמצעים הגונים, המחזיקים אותו ומוצאים אותו מן הכח אל הפעל³³.

33. ועיין עוד בספרו של הרב ישעיהו הדרי, שבת ומועד בשביעית, כפר דרום: מכון התורה והארץ, תש"ס, עמ' 338-345, שהאריך בעניין היחס בין האמצעים למטרה, ואף מתייחס לעניין התיקון ע"י האכילה.